

Bolvári-Takács Gábor

Harctéri napló a Don-kanyarból

A magyar hadsereg Don-kanyari tragédiája a második világháború sokat vitatott és magyarózott epizódja. A hazai történetírás évtizedekig tabuként kezelte a témát, hiszen a Szovjetunió elleni támadás az 1945 után hatalomra jutott kommunista pártvezetés „haladó munkásmozgalmi hagyományokra” építő történelemszemléletébe nem fért bele. (Hasonlóan a volt NDK-hoz, amely felülemelkedett a német történelem általa retrográdnak vélt örökségén, meghagyva mindezt az NSZK-nak.) Az idő múlásával azonban a téma tiltása a „túr” kategóriába csúszott át, s a történeti objektivitás teret nyert. Nemeskürty István Requiem egy hadseregért c. könyve (1972) már szenzációszámra ment, de Sára Sándor dokumentumfilm-sorozata (Pergőtűz) még 1983-ban is csak megvágva kerülhetett adásba.

A tízkötetes Magyarország története 1976-ban megjelent 8. kötetében rövid másfél oldal foglalkozott „A magyar hadsereg voronyezsi katasztrófájá”-val, inkább adatszzerűen, mint értékelően, főleg a német hadvezetés cserbenhagyó magatartására hárítva a felelősséget (Magyarország története 1918-1919, 1919-1945, főszerkesztő: Ránki György, Akadémiai Kiadó, 1988, 4. kiadás 1089-1090. o.). A politikai rendszerváltozás utáni feldolgozások a kérdést jóval reálisabban kezelik, Romsics Ignác legújabb monográfiája már okozati összefüggéseiben, a hazai közvélemény háborúpárti/háborúellenes hangulatára

gyakorolt hatását bemutatva, sokkal átgondoltabban ábrázolta a Don-kanyari eseményeket. (Romsics: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, 2000, 2. kiadás, 253-256. o.)

De nézzük a tényeket! 1942 januárjában a magyar hadvezetés német nyomásra vállalja, hogy még az év első felében 200 ezer fős hadsereget küld a frontra. A 2. magyar hadsereg mozgósítása február 24-én, a kiszállítás április 11-én kezdődik. A magyarok június 28-án kapcsolódnak be a német Déli Hadseregcsoporthoz támadó hadműveleteibe, és július 8-án érik el a Dont. Az ősz folyamán hídfőállásokat építenek ki a folyó jobb partján. A tél eleje kisebb összecsapásokat eredményez a 200 km hosszú frontszakaszon, mígnem 1943. január 12-én a szovjet csapatok támadást kezdeményeznek. A magyar hadsereg napokon belül széthullik, január második felében megkezdődik a visszavonulás. A szétzilálódott hadseregből mintegy 40 ezren meghalnak, 35 ezren megsebesülnek, és közel 60 ezer katona fogságba esik. A fegyverzet és felszerelés kb. 80 %-a odavész. A maradványai-
ban hivatalosan is feloszlott 2. magyar hadsereg hazaszállítása 1943 áprilisában kezdődik, s otthon sokáig karanténba zárva, bűnösnek kezelve kell szembesülniük a „hivatalos közvélemény” értékítéletével.

A Don-kanyari katasztrófa 60. évfordulója ihlette a Rubicon c. folyóirat kiadóját, hogy megjelentesse Somorjai Lajos egykori

katonaoorvos oroszországi harctéri naplóját. A napló köztudomásúan személyes hangvételű műfaj, amelyet szerzője általában nem a nyilvánosságnak szán. Publikált naplókkal a szépirodalomban és történeti-politikai irodalomban egyaránt találkozunk. Az előbbi típusra Illyés Gyula, Lengyel József, Márai Sándor, Fodor András művei ismert példák, az utóbbira pedig Jungerth-Arnóthy Mihály (Moszkvai napló, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989), Vattay Antal (Naplója 1944-1945, Zrínyi Katonai Kiadó, 1990) vagy Tímár Mátyás (Válság, váltás, változások. Jegyzetek 1979-1994, P és B Média Rt., 1998) munkái.

Somorjai Lajos naplója azonban nem felel meg a történeti-politikai irodalomban szokásos gyakorlatnak. Leginkább talán Iszaak Babel Lovashadsereg című művére emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy Somorjai munkája ténylegesen (tehát megírásának időpontját rögzítve) és tudatosan (tehát a pillanatnyi érzelmi állapotot tükrözve) is jelenidejű. Írásának hangulatát nehéz lenne egyetlen szóval meghatározni: a kilátástalanság érzete változik a bizakodással, a düh a humorral, a naturalizmus a líraisággal. A szerző 1942. április 20-án kezdett hozzá az íráshoz és lényegében folyamatosan 1943. május 2-áig folytatta azt. 1942. július 25-től mint első vonalban szolgáló zászlóalj vezető orvos fogalmazta meg tapasztalatait. Mégis, ha a fronton töltött hónapok legszembeűnőbb témáit csokorba gyűjtjük, nem orvosi, hanem más jellegű problémák vonulnak végig a naplón: a hazatérés kérdése; az otthonról jövő posta; a család (feleség) hiánya; a bajtársak, tisztek intrikája; a német katonák viselkedése. Egész pontosan arról van szó, hogy a felsorolt problémakörök valamilyen előjellel szinte minden napi bejegyzésben szerepelnek: ha jött a

posta, az a hír, ha nem jött, az; stb.

Aligha várható el, hogy egy szűk recenzió keretei között átfogóan bemutassuk Somorjai Lajos érdekes gondolatait. Szemléletesebbnek tűnik néhány érdekes téma kiragadása, idézetekkel tarkítva, hogy ne csak a tartalomról, hanem a stílusról is képet kapjunk!

A magyar hadsereg és a katonai vezetés jellemzése több helyen előfordul. Az együttérzés hangja szólal meg a 37. oldalon: „A hozzánk beosztott zsidó munkás század megfeszített erővel dolgozik a második védelmi vonalunk kiépítésén....A nyomorultak soványak, sápadtak, elcsigáztak, kiéhezettek. ...Fegyver nélkül járnak az első vonalakat, közvetlen az ellenség előtt, drótsövényt építeni, árkot ásni. Itt van közöttük Petschauer Attila, a volt kardvívó világbajnok is.”(Drámaian ábrázolta e sportember halálát Szabó István A napfény íze című filmjében, hiszen a főszereplőt éppen Petschauer-ről mintázták.) De Somorjai humorral is szemléltet: „E percben röppült el a fejünk felett 9 orosz gép alig 1000 m magasságban. A heves léghárító tüzelésre csak röhögtek; mi is. Rémes volt nézni, mennyire melléje lőttek, direkt szégyelljük magunkat, mint a jobb érzésű közönség, mikor az operában ülve hallja, hogy a tenorista gikszert fog.”(44. o.).

Jány Gusztáv sokat idézett és vitatott hadparancsa érthető módon letaglózta a frontkatonákat. A naplóban erről is olvashatunk: „Tegnap hadseregpárancsot adtak ki, amely a következőképpen kezdődik: “A második magyar hadsereg elvesztette becsületét! Az ellenség benyomhatta állásainkat, ez nem szégyen, de szégyen ez a fejvesztett, rendezetlen csűrhe futása, mely stb. ...” Hát ezt kaptuk, kapták hős honvédeink, akik tíz hónapja, percnyi

szünet után állandóan bevetve, a számbeli, minőségbeli fölényben levő, sokkal jobban felszerelt és toronymagasan jobban felfegyverzett, fanatikusan, az utolsó puskalövésig harcoló orosz katonaság ellen meggyőződés nélkül, rosszul felszerelve, megspékelve nemzetiségekkel, kénytelen nem hazáját védve, hanem távol idegenben harcolni. Ez a köszönet a csekélyszámú, a poklon átment megmaradtoknak, s ez a gyászbeszéd a többség felett, mely idegen érdekekért harcolva, távol hazájától, javarészt temetetlenül hever holtan az orosz sztyeppéken.”(163-4.o.) S a visszavonulás: „Reggel 4-kor kelés, s 5-kor indulás, kb. délután 2 óráig menetelés, közben fél óra pihenő. S ez már egy hónapja tart megszakítás nélkül.”(190.o.)

Somorjai alapvetően reálistan értékelt a katonai helyzetet. meghatározásai tömörek, lényegretörőek, íme: „Az orosz katonája jó. ... Bátran, fanatizálva harcol, sokan vannak. Jól felszerelve. Nagyszerű tüzgépek, ultramodern technika, jó alsó hadvezetés, csapnivaló közepes, rossz felső hadvezetés. ... Az angol és amerikai segítségét nem szabad s hiba lekicsinyelni. Jön az bőven. Tank, autó, repülőgép, bomba, ágyú. ... A harc pedig kilátástalan. Ezeket teljesen legyőzni vagy elfoglalni nem lehet soha.”(94.o.) „És írjunk pár őszinte szót a németekről is. Az orosz propaganda-röpiratnak sajnos igaza van. Nem ezt ígérték nekünk, mikor beléptünk a háborúba. ... Most pedig itt hull el a nemzet színe-virága.”(117.o.) „Nézetem: az orosz végkimerülésig fog harcolni, itt békekötésről szó sem lehet. ...Ebben a harcban pedig a német úgy ki fog merülni, hogy Angliát s Amerikát nem fogja tudni megverni. ...Ezt a háborút tehát Németország nem nyerheti meg, akkor pedig jaj lesz

azoknak az államoknak, akik hősködtek az árnyékában.”(118.o.)

A magyarországi helyzetről és az itthon uralkodó tájékozatlanságról sok keserű feljegyzés maradt fenn, s ezek szinte végigkísérik a naplót. Példák a kötet elejéről és végéről: „A többiek már eddig 4-5 élelmiszercsomagot is kaptak, én még egyet sem. Rosszul esik. Közben Joli (Somorjai felesége - BTG) írja, hogy túl sokat kérek, s később megemlíti, hogy a pénzből nemigen fog tudni kijönni. Hát nem tudom, hogy az egész, amit kértem, van-e 50-60 pengő értékű, s kb. 500 pengőt kap otthon. ... Joli nem találta fel a tapintatosságot, s ugyanakkor, mint nagy áldozatról emlékezik meg, hogy csak egy kabátot vett. Kisé elképesztő, mikor itt a nyers hús és ömlő vér világában, a halállal naponta többször szembenézve az új kabát és sok kérésem problémájára gondolok.”(36.o.) „...újév óta nem kaptam otthoni (de semmilyen) levelet. Két és fél hónapig egy sor hazai írás nélkül. ... És azóta? Jönnek a levelezőlapok, röviden, hűvösen ... és üresen... Ennyi idő óta legalább egy hosszú, kimerítő levelet vártam volna... De persze: “Nem érdemes írni, úgysem kapod már meg”, – “félek, hogy úgyis elkallódik” stb. És most a tegnapi lapon: “Ugye jobb lesz sűrűbben egy lap, mint ritkábban levél?” Drága Jolikám! Ugyan ki állított téged ez elé a választás elé? Olyan lehetetlen ötlet az, hogy sűrűbben egy levél?”(214.o.)

A szerző nem kevés veszélyes kalandba bonyolódott. Volt közöttük szinte humoros eset: „Az ide vezető úton az erdőben két orosz katonát fogtam, humoros jelenet volt. Kidugták egy útkanyarulatnál a fejüket a bokorból, nem látták, hogy jövök, s majdnem összeütköztünk. Nem tudom, melyikünk ijedt meg jobban. Kb. 1 km-re voltam az oszlop előtt lóháton. A zsebemből elő-

rántottam a kézigránátot, s előparancsoltam őket, de mivel nem volt náluk fegyver, szélnek engedtem a szerencsétleneket. Boldogok voltak.”(52.o.) Máskor viszont szinte hajszálon múltott az élete: „Hajnalban utolért 30 emberünk. Partizánfogságban voltak. ... Mesélték nekik a partizánok, hogy egy tisztjüknek (ti. a magyarok egy tisztjének - BTG) nagy szerencséje volt, mert a faluban, ahol részben lapultak s várták a bevonuló oszlopot, bent járt, felfedezte az előző napi áldozatokat, s mégis bántatlanul távozott. Ők ugyanis megakarták támadásukkal várni az oszlop beérkező részét, s a tiszt éppen azzal tévesztette meg őket, hogy a holttestek felfedezése után leült ebédelni, amiből ők arra következtettek, hogy bevárja az oszlopot. Ezért nem bántották. A tiszt pedig ebéd után - mikor mindannyian az oszlopot várták a bevezető út mellett - hirtelen befogatott, s kivezető úton át meglépett. Majd elszedültem, mikor hallottam. Rólam volt szó!”(180.o.)

Szólhatnánk még az orosz nép életkörülményeinek néhol szinte szociográfiai pontosságú leírásáról, a szerző orvosi tapasztalatairól, vagy éppen magánéleti gyötrelmeiről (viszonya volt egy orosz menyecskével), de befejezésül válasszunk könnyebb témát! Somorjai stílusára ugyanis jellemzőek az anekdotikus történetek, bizonyítva, hogy az ember humorérzéke a legsötétebb pillanatokban sem húny ki. Igazolják ezt az alábbi naplórészletek: „A bombatámadás alatt nagy röhej. Éppen támadás alatt volt a temetés, ... s a pap a nyitott sírgödörbe ugrott fedezni magát. Majd meghaltunk a nevetéstől, a temetést alig lehetett folytatni. A papot a reverendától alig lehetett kihúzni a sírgödörből.”(35.o.) „A közelben egy Stuka kényszerleszállt. Szerencsésen meg-

menekültek. Az egyiket, aki megsebesült, én kötöztem. Hálából nekem adta a - nagyon kiváló - távcsövét. Remek jószág, nagyon örülök neki, s itt nagyon hasznos is, mert lehet ellenőrizni, hogy milyen repülőgép jön, ez pedig életbevágó!”(48-9.o.) „Az úton egyik dögölt ló a másikat éri. A mi alakulatunk naponta kb. 30 lovat hagy az út szélén dögölve. Jól élnek az oroszok. Ki tudja, mikor ettek ezek utoljára húst. Most csak odamennek az út szélére egy kis szánkóval, s vaskos lócombokkal megakadva mennek haza lukulluszi lakomát csapni.” (170.o.) S végül három, amolyan háborús “aranyköpés”: „... sikerült az üldöző ellenségtől a rugalmas védekezés folytán elszakadni, s az átkarolási szándékát megghiúsítani.” „A háború az az időszak, mikor a polgári lakosság fegyvert fog a hadsereg védelmére.” „A katonaság az az intézmény, ahol minálunk sokkal nagyobb marhák intézkednek életünk és halálunk felett.”(237.o.)

A recenziens összbenyomása a napló elolvasása után mégis elsősorban szomorú. Szomorú, mert az olvasó szinte saját bőrén érzi a háború borzalmait, mintha maga is a harctéren, az orosz fronton járna. Gördülékeny stílus, plasztikus leírások, s a szerző által készített szemléletes fényképek teszik különösen értékessé Somorjai Lajos művét, amelynek kiadásával a magyar történelem egy igen fontos szelete újabb forrásmunkával gazdagodott.

(Dr. Somorjai Lajos: Megjártam a Don-kanalyt. Harctéri napló. Oroszország 1942-1943, szerkesztette: Rácz Árpád, sajtó alá rendezte: Varga J. János, Rubicon, 2002)